

*К.В. БЕЛЯЄВА,
аспірантка
(Академія адвокатури України)
(Науковий керівник професор В.Г. Гончаренко)*

НЕТРАДИЦІЙНІ МЕТОДИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ. ГІПНОЗ

Ключові слова:

За останні роки злочинність, озброєна найсучаснішими технологіями та досягненнями у різноманітних наукових галузях, виходить на вищий рівень, що вимагає від криміналістики постійного вдосконалення своїх методів та прийомів. Значно розширився фронт криміналістичних досліджень, з'являються нові наукові напрями. Криміналістика безперервно збагачується новими даними, цікавими гіпотезами і концепціями, що відносяться до усіх основних галузей її проблематики. Серед них є і нетрадиційні методи, застосування яких є мало дослідженими, а результати досить сумнівними, що викликає постійні суперечки серед науковців. Одним з них є гіпноз, а саме його застосування як прийому встановлення істини.

Стан гіпнозу та результатів його впливу на людську психіку здавна цікавило науковців. Перший міжнародний конгрес, присвячений питанням експериментального і лікувального гіпнозу, відбувся в Парижі 8—12 серпня 1889 р.; його почесними головами були Шарко, Броун-Секар, Ріше, Азам, Ломброзо, Меснет. Серед його учасників разом з Льебо та Бернгеймом знаходилися Джерін, Жанет, Бабінські, Форел, Фрейд, Шренк-Нотцінг, Джемс, В.М. Бехтерев [4, 11].

На сьогодні термін «гіпноз» не є визначеним. У перекладі з грецької «гіпноз»

означає сон, на що й вказує Порот (1952) надаючи йому наступне визначення: «Гіпнозом називають штучно викликаний неповний сон певного виду». Проте це визначення є коротким і не відображає повноти даного явища.

Професор Тіме підкреслює відмінності від сну, який не контролюється людиною, наголошуючи на тому, що під час сеансу суб'єкт є активним та зацікавленим в тому, що відбувається. Це відзначає і Британська медична асоціація (1955), яка стверджує, що гіпноз — це «короткочасний стан уваги, що змінюється, у суб'єкта, стан, який може бути викликаний іншою людиною і в якому можуть спонтанно виникати різні феномени у відповідь на вербальні або інші стимули. Ці феномени містять в собі зміни свідомості і пам'яті, підвищення схильності до навіювання і поява у суб'єкта реакцій і ідей, які йому не властиві в його звичайному стані духу. Крім того, такі феномени, як втрата чутливості, параліч, м'язова ригідність і вазомоторні зміни, можуть бути викликані та усунені у гіпноотичному стані» [3, 24].

Занурений в гіпноотичний стан, людський мозок проявляє специфічну активність — це показали позитронні томограми. За допомогою ПЕТ в медицині вимірюють клітинну активність мозку. Це відрізняється від САТ технологій, які

малюють зрізи мозку в діагностичних цілях [3, 13].

Хоча не зовсім зрозуміла нейрофізіологічна природа гіпнозу, але достовірно відомо, що гіпноз є інструментом, який має велику силу і можливості.

Суть гіпнозу полягає в сильній концентрації уваги на якому-небудь предметі за повного ігнорування усього іншого. Коли об'єктом концентрації є голос гіпнолога, що промовляє потрібну інструкцію, гіпнотичний стан стає корисним дослідом, який чинить вплив і після виходу з цього стану.

Крім лікувальних властивостей гіпнозу були помічені й такі, як покращення пам'яті або спонукання до вчинення певних дій, які особа не вчиняє за власним бажанням.

В сучасній науці виділяють наступні основні види гіпнозу: класичний, каталептичний, сомнамбулічний, психологічний наяву, китайський парадоксальний, наркогіпноз, апаратний, циганський і патологічний. Кримінальні гіпнотизери в теперішній час використовують для здійснення обману усі перераховані види гіпнозу, але найчастіше застосовується психологічний гіпноз [1, 4].

Допустимість гіпнозу як одного зі способів встановлення істини при розслідуванні кримінальної справи бентежить тим, що гіпноз, який цілком базується на навіюванні, є «вторгненням» гіпнотизера у людську свідомість та активним впливом на неї. Виходячи з того, що вплив є обов'язковою умовою спілкування як взаємодії, у слідчій практиці постає питання про застосування його у рамках положень закону, що забороняють обман, фальсифікацію, приниження людської гідності, ущемлення законних прав та інтересів.

У закордонній практиці гіпноз набув широкого застосування. Він був використаний у низці гучних справ. Допит Альберта Десалво, більш відомого як Бостонський душитель, тривав 50 годин. У частині допиту, що проводилась під гіпнозом, Десалво описав вбивство Евелін Корбін, пригадавши подробиці, в тому числі стосовно

її здоров'я, які вона називала при розмові з ним.

Гіпноз дав поштовх і розслідуванню по справі Теодора Банді, визнаного винним у вбивстві більш ніж 30 жінок. Свідок Ніта Нері, що бачила вбивцю, проте на встигла його роздивитись, у стані гіпнозу безпомилково вказала на його фото серед багатьох інших.

Сем Шеппард, обвинувачений у вбивстві власної дружини, пройшовши процедуру допиту у стані гіпнозу, пригадав подробиці ночі вбивства, власне наявність в домі незнайомого чоловіка й його прикмети та був виправданий [7, 3].

Завдяки гіпнозу були затримані викрадачі шкільного автобуса, заповненого учнями у м. Чоучілла, штат Каліфорнія. Водій автобуса, який зміг вибратись на волю, у стані гіпнозу пригадав прикмети злочинців та інші подробиці, що вирішили подальший хід розслідування.

Гіпноз був використаний і при вбивстві Роберта Кеннеді, і при викраденні Джиммі Хоффа, і в ряді інших гучних справ. Це призвело до ретельнішого вивчення такого явища, як допити за допомогою гіпнозу та гострої полеміки провідних спеціалістів щодо допустимості його застосування.

В США існують спеціальні навчальні заклади базової підготовки для слідчих у царині застосування гіпнозу. Такі класи відкриті при Інституті терапевтичного та судового гіпнозу у Х'юстоні, штат Техас, при Поліцейській Академії у Арлінгтоні, штат Техас, при Інституті гіпнозу в Лос-Анжелесі, штат Каліфорнія.

Були скоординовані дві школи при Академії DPS (Department of Public Safety).

З 1 липня по 31 грудня 1990 р., слідчими, що пройшли підготовку у вказаних закладах, було проведено 1187 допитів за допомогою гіпнозу. У 876 (73,80%) була отримана додаткова інформація, 311 (26,20%) не принесли результату.

Допит за допомогою гіпнозу був визнаний як спосіб доказування у кількох справах, таких як Вестер проти держави, 713 SW 2D 206 (Техас App. — 1986); Уол-

терс проти держави, 680 SW 2D 60 (Техас App — 1984); Зані проти держави, 758 SW2d 233 (Техас Cr. App. — 1988); Лард проти держави, 650 SW 2D 198 (Техас App. — 1983) [8, 2—5].

Була розроблена чітка програма допиту, яка включає попередню бесіду без застосування гіпнозу, власне допит, підсумовуючу бесіду також без застосування гіпнозу.

До кола рекомендацій можна віднести цивільну форму одягу гіпнотизера, відповідну атмосферу у приміщенні, відсутність попереднього знайомства між гіпнотизером та гіпнотизованим.

До обов'язкових вимог слід віднести аудіо- чи відеозапис, який фіксуватиме контакт, неупередженість гіпнотизера, яку гарантує максимальне обмеження наданої йому інформації по справі, наявність у гіпнотизера численних ліцензій та дозволів. Причому допит може проводитись лише щодо свідка або потерпілого і аж ніяк не відносно підозрюваного, адже головною гарантією прав людини є добровільність процедури, яка підкріплюється заявою, написаною власноруч.

Гіпнотичні прийоми були при проведенні кримінальних розслідувань використані й у Ізраїлі, з тим щоб покращити пам'ять 40 осіб, які так чи інакше мали відношення до злочинів. Було виявлено, що на фоні збільшення об'єму отриманої інформації, мали місце неточності, результатами яких були суб'єктивні фактори [9, 77—80]. Це послужило вагомою причиною для деяких науковців відстоювати недопустимість гіпнозу у кримінальному судочинстві. Також на це вплинули й окремі медичні показання.

Так, Департамент громадської безпеки штату Техас забороняє проводити сеанси гіпнозу у разі наявності в опитуваного хвороб серця, діабету, епілепсії, вживання стимуляторів чи заспокійливих засобів, відсутності згоди лікаря [8, 5].

Незважаючи на те, що згідно з твердженням Доуса (1979), що використання гіпнозу стимулює пам'ять та економить час і кошти слідства, дослідження Дворкіна

(1967) вказують на цілком ймовірну можливість суб'єкта приховати під гіпнозом дані, розкриття яких є для нього небажаним.

Хілгард (1979) вказує на те, що сама побудова запитань, які задаються гіпнотизером, є підказкою відповідей, а отже відповідь не може бути розцінена як така, що має доказову силу. Подібне відмічає і Бейдлман (1981), який зосереджує увагу слідчого на ретельній побудові запланованих запитань.

Аналізуючи недоліки гіпнозу, Уорнер, зокрема, вказує на справу Ебанка про вбивство, в якій обвинувачений заперечував свою вину у стані гіпнозу. Суд постановив, що закон США не визнає подібних свідчень.

Це відображають й експерименти Патмана (1979), в яких чітко показані помилки суб'єкта при відповіді на певні запитання [6, 4].

У своїй праці «Використання та зловживання гіпнозом у суді» Орн (1979) визначає основні «підводні камені» такого використання. Недоліками, за Орном, є можливість сприймання суб'єктом своїх фантазій чи уявлень як реальних фактів; якщо суб'єкт сприймає брехню за життєву необхідність, він видає її й у загіпнотизованому стані; суб'єкт може орієнтуватись на питання гіпнотизера, що призводить до «пригадування» обставин, які не мали місця, тобто псевдопригадування [5, 2].

Уорнер (1979) та Ашворд (1980) підкреслювали необхідність чіткого переліку правил при проведенні допиту за допомогою гіпнозу, які отримали документальну форму у Резолюції Спільноти клінічного та експериментального гіпнозу (1980).

Згідно з доповіддю, підготовленою Робочою групою на прохання Професійної Ради Британської психологічної організації (2001), гіпноз використовується у дослідках як інструмент для вивчення психічних явищ, таких як біль, пам'ять, сенсорні зміни, контроль поведінки. Вказано, що сам по собі гіпнотичний стан не може спонукати суб'єктів до вчинення дій, що суперечать їх моральним та етичним уяв-

ленням. Також підіймається питання щодо покращення пам'яті піддослідних.

Ще у 1987 р. Американська Медична Асоціація винесла заборону щодо використання свідчень, отриманих під гіпнозом у судових справах. В свою чергу, Міністерство внутрішніх справ США (1987) надало проєкт зведення керівних принципів використання гіпнозу, серед яких гіпноз визначався крайнім заходом, а результати мали дуже відносне значення [6, 3—4].

Відхиляє застосування судового гіпнозу і Кодекс Міжнародної спільноти гіпнозу, ратифікований у 1979 р. Необхідно підкреслити, що не існує відомих способів встановлення відмінності між фактичними та псевдопригадуваннями. Співробітники поліції мають обмежені технічну підготовку та розуміння психології і психопатології. Вони зорієнтовані на отримання необхідної інформації, а не зосереджені на стані здоров'я піддослідного — свідка чи жертви злочину. Нарешті, поліцейські можуть бути впевнені у винуватості опитуваного та несвідомо спровокувати зміщення пригадувань.

Виходячи з цього, Міжнародна спільнота гіпнозу рішуче виступає проти підготовки співробітників поліції та використання гіпнозу у розслідуванні.

Випадками використання гіпнозу у правоохоронній діяльності належним чином є залучення психіатра чи психолога з досвідом роботи у цій галузі; надання йому мінімального об'єму інформації; фіксування процесу технічними засобами [4, 3].

На теренах колишнього Радянського Союзу тема використання гіпнозу правоохоронними органами починає активно підійматись лише у 90-х роках.

У 1997 р. в Академії МВС РФ була захищена кандидатська дисертація В.Д. Хабалевим з юридичної психології на тему «Застосування гіпнозу для активізації пам'яті опитуваних осіб в діяльності зарубіжної поліції», яка, однак, не принесла очікуваного резонансу.

У НДІ МВС РФ з 1992 р. існував відділ, де проходило вивчення нетрадиційних

психологічних прийомів розкриття злочинів. Очоловав відділ кандидат медичних наук А.И. Скрипніков, активно пропагуючи гіпнорепродукційне опитування як метод підвищення ефективності роботи органів МВС. Проте його основоположні твердження суперечать дослідям, проведеним Райковим, з яких випливає, що людина в стані гіпнозу здатна перевтілитися в іншу особу, а також може фантазувати і виявляти повну підлеглість командам гіпнотизера [2, 28]. Подібне остаточно виключає можливість сприймання опитуваного у стані гіпнозу як суб'єкта кримінального процесу.

Як і законодавство Росії, законодавство України не містить жодного процесуального документа, який би регулював застосування гіпнозу в розслідуванні кримінальних справ. Відсутність ратифікації Україною міжнародних документів, які регулюють подібне застосування, унеможливує їх використання при вирішенні даного питання. А некомпетентність, поспіх, а іноді просто необізнаність деяких слідчих у галузі судового гіпнозу іноді робить цю процедуру просто небезпечною для здоров'я опитуваного. До того ж велику роль відіграє і деяка упередженість працівників правоохоронних структур. В МВС України є думка, що слідчий не може навіть думати про такі методи в розслідуванні кримінальних справ і що він не може виходити за межі наданої йому законом компетенції.

Таким чином, використання гіпнозу на території України, як способу встановлення істини по справі, є можливим при чіткому дотриманні:

по-перше, процесуального аспекту, тобто виключної добровільності процедури, що підтверджується бажанням, письмовою згодою особи, технічною фіксацією процедури, наданням та роз'ясненням необхідної інформації, належною кваліфікацією експерта, підтверженою відповідними документами, і невикористання інформації, отриманої подібним чином, як доказу у справі.

по-друге, медичного аспекту, тобто ретельної перевірки фізичного та психологічного стану піддослідного, проведення необхідних аналізів, консультація з лікарем;

по-третє, етичного аспекту, тобто вирішення питання про застосування процедури у рамках положень закону, що забороняють фальсифікацію, приниження людської гідності, зачіпання законних прав та інтересів. Так само неприпустимо психічне насильство — шантаж, погрози, об-

ман, необґрунтовані обіцянки, використання релігійних забобонів, малокультурності допитуваного, незнання ним своїх прав тощо.

Навіть за дотримання таких умов слід враховувати, що дані, отримані цим способом, не можуть мати доказової сили, повинні базуватись на фактичних матеріалах або підлягати надзвичайно ретельній перевірці.

Список літератури:

1. *Кандыба В.* Криминальный гипноз / В. Кандыба. — СПб: Лань, 1999.
2. *Китаев Н.* Гипноз и преступления (лекция по специальности) / Н. Китаев — Иркутск: БГУЭП, 2006.
3. *Тиме Р.* Гипноз [пер.англ. Л. Птицина] / Р. Тиме. — М.: Астрель, 2004.
4. *Шертюк Л.* Гипноз. Теория и техника: пособие для психотерапевтов, психиатров, психологов, невропатологов [пер. с франц. Л. Тапаллян] / Л. Шертюк. — Москва: САМПО, 2002. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.myword.ru>
5. Journal of the Royal Society of Medicine Volume 76 June 1983: Use of hypnosis in criminology: discussion paper: (Department of Psychological Medicine, Central Middlesex Hospital, London NW10 7NS) [Электронный ресурс] / David Waxman LRCP MRCS // Medicine Volume — 1983. — № 76. — Режим доступа : <http://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&langpair=en|ru&u=http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1439196/pdf/jrsocmed00235-0042.pdf>
6. Journal of the Royal Society of Medicine Volume 79 May 1983: Use of hypnosis in criminology: discussion paper: (Department of Psychological Medicine, Central Middlesex Hospital, London NW10 7NS) [Электронный ресурс] / David Waxman LRCP MRCS // Medicine Volume — 1983. — № 79. — Режим доступа : <http://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&langpair=en|ru&u=http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1439196/pdf/jrsocmed00235-0042.pdf>
7. Mystery magazine web: (Forensic Hypnosis in Famous Court Cases) [Электронный ресурс] / Cheryl Ritzel is the author of Beginner's Luck (2003), Drop Dead (2003) and Runner's High (upcoming release Winter 2004) // Published Summer 2004, Volume II. — Режим доступа : <http://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&langpair=en|ru&u=http://lifeloom.com/III/Ritzel.htm>
8. Profile of an forensic investigative hypnosis [Электронный ресурс] / By:Inspector Marx Howell, BS (Ret.) // INTERVIEW — 2003. — № 4. — Режим доступа : http://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&langpair=en|ru&u=http://www.hypnosisalliance.com/otto_membership/articles/Profile%2520of%2520A%2520Forens
9. ScienceDirect: The Use of Hypnosis in Police Investigation: A Preliminary Communication [Электронный ресурс] / M. Kleinhaus, I. Horowitz and Y. Tobin // Journal of the Forensic Science Society — 1977. — № 2. — Режим доступа : <http://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&langpair=en|ru&u=http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S001573>
10. The British Psychological Society. The Nature of Hypnosis: (A report prepared by a Working Party at the request of The Professional Affairs Board of The British Psychological Society) [Электронный ресурс] / The members of the working party are as follows: Dr Michael

Heap, Clinical Psychologist, Wathwood Hospital, Rotherham (Convenor); Mrs Phyllis Alden, Clinical Psychologist, Derbyshire Royal Infirmary, Derby; Dr Richard J. Brown, Research Psychologist, Institute of Neurology, London; Dr Peter Naish, Lecturer in Cognitive Psychology, The Open University; Dr David A. Oakley, Senior Lecturer in Psychology, University College London; Dr Graham Wagstaff, Reader in Psychology, University of Liverpool; Professor Leslie G. Walker, Institute of Rehabilitation, University of Hull. — 2001. — Режим доступа : http://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&langpair=en|ru&u=http://www.bps.org.uk/downloadfile.cfm%3Ffile_uid%3DA7AF6617-1143-DFD0-7E14-10B42D589040%26ext%3Dpdf

11. Code of ethics the: international society of hypnosis [Электронный ресурс]. — Ratified August, 1979. — Режим доступа : http://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&langpair=en|ru&u=http://www.miltonerickson-brasilsul.com/code_of_ethics

РЕЗЮМЕ

В статье проанализирована украинская и зарубежная литература и описан опыт применения гипноза в уголовном процессе. Отмечены границы допустимости применения гипноза.

SUMMARY

Ukrainian and foreign literature is analysed in the article. Experience of application of hypnosis is described in criminal investigation. The borders of admission of application of hypnosis are marked.

*Рекомендовано кафедрою кримінального процесу
та криміналістики*

Подано 16.06.10